

Թ Ի Ի 20

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄ 1911—12 ՇՐՋԱՆԻ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԵՆԷՆ ԵՏՔԸ

ՆԻՍՏ Ի.

25 Ապրիլ 1914

Տպագրութիւն Տ. ՏՕՂԲԱՐԱՆՆԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, Պապր-Սլի Նաոտէսի, Թիւ. 49

1912

ԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎ

ԲԱՑՈՒՄ 1911—1912 ՆԱՏԱՇՐՁԱՆԻ

ՆԻՍՏ Ի.

25 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1911

ՆԱԽԱԳԱՀ. — ՏԵՂԱՊԱՀ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅՐ
ԱՏԵՆԱՊԵՏ. — ՄԱՆՈՒԿ ԷՖԷՆՏԻ ԱԶԱՐԵԱՆ

ՕՐԱԿԱՐԳ

1. — Ընտրութիւն Քաղ. Ժողովէն պակասեալ 4 անդամոց :
2. — Ընտրութիւն խորհրդարանական յանձնաժողովոյ, երէցեան Սրբազանի մասին կասարելի բնութեան:
3. — Ընտրութիւն Պատրիարքի Հայոց Թուրքիոյ:
4. — Խնդիր Եօանէսովի:
5. — Տեղեկագիր Ասեմապետաց Դիւանի, ի մասին Թրքականոց կողմէ ամենայն Հայոց Հայրապետութեան մասուցանելի գրին:

(Ատեանը բացուեցաւ ի ներկայութեան ձառադրենք զիրենք օրինաւոր բացա-
55 երեսփոխանաց որոց թիւը յետոյ լսան- կայ :
դեցաւ 69/1)

ՀՐԱՅԱՐԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԹԱՆՈՒԹԵՆԷ

ԲԱՅՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՍՓՈԹԱՆՈՒՄ

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Տրդատ քհնյ. Պօյաճեան
և Վահան ԷՖ. Թէքէեան իրրեւ կաթողի-
կոսական պատգամաւոր Պոլսէն մեկնելու
առթիւ. քանի մը չարախոս անհասարկ ի-
րենց բացակայութիւնը յայտնած են, կ'ար-
ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Խնդիր էՖ. Սիմոն-
եան հետեւեալ հրաժարագանք զրկած է
երեսփոխանութենէ :
(Ատենադպիր էՖ. կարդաց հետեւեալ
գիրքը)

Վսեմաշուք Մանուկ էֆ. Ազարեան

Աստեղագետ Ազգ. Ընդհ. Ժողովոյ

Ազգային Ընդհանուր Ժողովոյ նախորդ եւ այսօրուան նիստերուն ներկայ գրա- նուկու համար հրապարակներ ընդունե- ցայ:

Հրաժարականս տուած էի արդէն՝ որ պատճառաբանեալ ըլլալով յանձնուեցաւ նախաձեռնութեան. զիւանին ի տեղեկա- զրութիւնս:

Իսկ արդէն անձնական զրազմանցս պատճառաւ չկարենալով այլ եւս շարու- նակել Ազգային երեսփոխանական պաշ- տօնս, կը փութամ ներկայացնել սոյն հրաժարագիրն եւս որ վերջնական ըլլա- լով Պատկանելի Ժողովը պիտի հաճի ան- չուշտ ընդունիլ զայն, ինչպէս եւ յարգա- նացս անկեղծ հաւաստինս:

Մնամ խորին յարգանքօք

Խնդիր Սիմոնեան

(Աստեղագետ էֆ. քուէի ղնելով սոյն հրաժարականը ընդունուեցաւ մեծամաս- նութեամբ)

ՀԱՐՅՈՒՄ ԵՐԵՍՓՈՒԱՆԱՅ

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Տ. Հմայեակ Սրբազան եւ Արամեանց էֆ. հարստահարութեան խնդրոյն նկատմամբ երկու գիր ունին կը յանձնեմ ձեր ուշադրութեան:

(Ատեղագիր էֆ. կարգաց հետեւեալ գրերը)

Վսեմաշուք Աստեղագետ էֆէնտի

Ազգ. երեսփ. Ժողովոյ

Ազգային Ընդհանուր Ժողովը՝ Հայաս- տանի բարենորոգումներու եւ հարստահա- րութեանց խնդրոյն համար որոշած էր որ՝ Օսմանեան Խորհրդարանին յիշատակագիր

մը մատուցանելէ առաջ, կեդրոնական Վարչութիւնն իրեն վերջին փորձ պէտք եղած դիմումներն ընէ եւ արգիւնքը հա- ղորդէ Ժողովին:

Ազգային Ժողովի այս որոշումէն ի վեր շուրջ երկու ամիսներ անցան եւ հայա- բնակ աշխարհի հայ Ժողովուրդի վիճակն օր քան զօր կը ծանրանայ եւ նորէն քիւրտ էշրաֆներ՝ Սայիտներ, Միր Մհնէր, Մու- սաներ, Գասրմներ, Ֆէրճներ եւ այլն, ի- րենց հեծեալ եւ զինեալ արբանեակներով՝ արձակ համարձակ թալանի կուտան, կը կողոպտեն, կ'առեւանդեն, կը սպաննեն եւ նորէն հայու արիւն կը թափին ու անպա- տիմ կը մնան, կ'սրծես թէ՛ երկիրն անիշ- խանութեան մասնուած ըլլար. եւ զօր- ծուած սպանութեանց եւ ոճիրներու սրը- տաճմիկ նկարագրութիւնները հայ մա- մուլի մէջ գրեթէ ամէն օր պակաս չեն:

Արդ՝ կարելի՞ է արդեօք տեղեկանալ թէ՛ կեդր. Վարչութիւնն ինչ միջոցներ ձեռք առած է եւ ինչ արգիւնք ունեցած են իր դիմումները:

Ազգ. Ընդհ. Ժողովի

Հմայեակ Եպիս. Գիւմրեան

Բերա, 21 Հոկտ. 1911

Ազնիւ Պարոն Աստեղագետ

Ազգ. Ընդհ. Ժողովի

Իւրոյ տեղեկացանք թէ Բաղէշի մէջ հայ Ժողովուրդը ենթարկուած է նոր ար- հաւիրքի մը եւ թէ արդէն սկսած նախճիրը կը շարունակուին:

Արդ, կուգանք հարցնել Ազգ. Պատկ. կեդր. Վարչութեան թէ, ի՞նչ է իրակա- նութիւնը, որքան հիմունք ունին այդ լուրերը եւ Վարչութիւնը ի՞նչ միջոցներ ձեռք է առած ապահովելու համար հայ- կակա՝ նահանգներու խաղաղութիւնը, մանաւանդ հիմա, երբ Ռուս-Տաճկական

սահմանադիւնն ալ տխուր լուրեր կը հա- նին:

Խնդրելով որ ստիպողութիւն արտի այս հարցման:

Կր մնանք խորին յարգանքօք

Ազգ. երեսփոխան

Հ. Եպիս. Գիւմրեան Հ. Արամեանց
Ղալաթիա, 25 Նոյեմբեր

Տ. ՀԱՐՅՈՒՄ ԱՐՔԵՊՈՍ. — Ինչպէս յի- շած եմ իմ ներկայացուցած գրութեանս մէջ, կը ցաւ իմ որ Հայաստանի անապատում վիճակը կը շարունակուի եւ Միր Մհնէր, Սայիտներ եւ միւս աւաղակապեաներ հա- լու արիւն կը թափեն ու անպատիմ կը մնան Այս հարստահարութեան վերջ մը տալու նպատակաւ ու է արգարացի դի- մում չըրինք չորս տարիէ ի վեր եւ այս- քան միջոց պարտապ անցուցինք: Մենք ժամովաճառ եղանք կաթողիկոսի, Պատ- րիարքի, Եպիսկոպոսի խնդիրներով. Անա- նիա Վ. ի խնդիրն ալ նոր երեսան եկաւ, որ ու գիտէ որքան պիտի տեսէ: Չկր- ցանք հասկցնել պատշաճ կերպով որ 3—400,000 զօճ առնող հայ ազգը կը փա- փաքի այլ եւս ազատ օդ չնշելու, թիզ մը հող կ'ուզէ ապրելու համար եւ ապահո- վութիւն կը պահանջէ իր կեանքը եւ ստացումը պահպանելու համար: Սահ- մանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս յետոյ առաջարկեցի դիմել խորհրդարանին, հայտնակ նահանգներու բարենորոգում- ներ պահանջելու նպատակաւ: Այն ատեն ամենէն պիտանի ժամանակն էր, բայց ա- ռաջարկիւ ընդդիմացան ու ըսին թէ ժա- մանակը չէ, ու բարի տրամադրութիւններ կան. հիմայ ալ կ'ըսեն թէ ժամանակը ու չէ: Հայ մամուլը իր սրնակները կը լիցնէ հարստահարութեանց լուրերով եւ ամենքս ալ տխուրութեամբ կը համակուինք լսելով Հասան Պէյլիի եկեղեցւոյն քանդումը, Տիգրանակէտի 2 եկեղեցիներու քանդումն ու ըրը Ֆարգինի գայմազամին հրամանով. ամենքը կը լսենք եւ բան մը չենք կրնար ըսել, մինչդեռ յոյն երեսփոխաններ

չատ անձնուէր եւ քաջ կերպով կը պաշտ- պանեն իրենց խնդիրները եւ կրէվէնայի մէտրօքօլիսին գլխատման խնդրոյն համար երեսփոխան Պոլսո եւ Վաթիքա դիմում կատարեցին եւ կեդրոնէն քննիչ յանձնա- ժողով ղրկուեցաւ: Ասոնք կը խօսին խոր- հրդարանին մէջ եւ անկէ դուրս ալ դի- մում կը կատարեն ներքին գործոց նա- խարարութեան մօտ ու նախարարին օձիքէն բռնելով խորհրդարան կը բերեն, բայց չեմ գիտեր թէ ինչու հայ երեսփոխանները լուր կը մնան: Եւ կատարածի տակ չեմ ուզեր թու- դու իրենց ազգասիրութիւնը, բայց ան- չուշտ լսելու պատճառները իրենք գիտեն: Ամեն անգամ որ ես խօսած եմ այս խն- ղիրներու վրայ, ըսած են թէ Հմայեակ Եպիս. իր ողբասացութիւնները կը կրկնէ: Բայց երբ Սեպտեմբեր 2ին Հայաստանի կացութեան առթիւ դիմումներ ըրած էին, այն ատեն Հազգը փաշայի դահլիճը պաշ- տօնի վրայ էր, խոստումներ եղան, բայց հարստահարութիւնները հետզհետէ շառ- ցան: Չեմ ըսեր որ Վարչութիւնը չաշխա- տիր, բայց Բ. Դրան տրուած թագրիւններ ու է օգուտ չունին: Տեղապահ Սրբա- զանը դիմումներ կը կատարէ այս խնդիր- ներուն համար, բայց եթէ կը ներուի ինձ, պիտի ըսեմ որ պէտք է տանէր տար իր հրաժարականը. կարծութիւնը քաջու- թիւնը հոն է: Վալ չութիւնն ալ հայկա- կան նահանգներու օրէ օր ծանրացող այս վիճակին եւ իր ջանքերուն անօգուտ գաղնալուն առջեւ դալու ըսելու էր մեզի «իմ ջախջախուած ուսերուս վրայ ծանր է այս բեռը»: Այն ատեն մեր աչքին առջեւ շատ բարձրացած պիտի ըլլար, եթէ գալ- րսելու մեզ թէ չկրնար իրեն յանձնուած լիսը տանել ու առաջարկել յանձնաժողով մը կազմել խորհրդարանին յիշատակագիր մը ներկայացնելու համար: Կը խնդրեմ որ Վարչութիւնը այս մասին իր կարծիքը յայտնէ, տեղեկութիւններ տալով մասնա- լորտակա Բաղէշի հեռագրի մասին:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ. — Ակնարկուած հեռագիրը որ այս առաւօտ հասած է Պատ-

րիարքարան՝ առաջնորդ Սուրեն Վ. Ի ստորագրութեամբ, կ'իմացնէ թէ սպանութիւն եւ թալան կը շարունակուին, ու կը խնդրէր որ պատկանեալ պաշտօնատան զիմում ըլլայ. հետագորին բնագորին ալ այս է «գաթլ վէ թալան աէվամ օրմագտա տըր, բէճա իտէրիմ մէրճիինէ միւրաճաթ իտինիզ»։ Այս հետագորին ասնելէ անմիջապէս վերջ, ներքին գործոց նախարարութեան գիմում ըրինք, այդ հետագորին մասին նոր տեղեկութիւններ ասնելու համար։ Նախարարը պատասխանեց որ ինքն ալ գիտէ թէ վերջին տաններս շատ մը չեքաներ կազմուած են որոնք զինեալ կը յարձակին հայ եւ ռոյն իսկ քերտ գիւղացիներու վրայ, կը սպաննեն ու աւարտութիւններ կը գործեն։ Կառավարութիւնը կ'երեւայ թէ քանի մը օր առաջ պէտք եղած հրահանգները տուել է, թէ զինուորական ուժով եւ թէ ոստիկան զինուորութիւնը զօրացնելով։ Տեղւոյն զինուորական ուժը բաւական չէ զսպելու համար այս աւազակախումբերը եւ կառավարութիւնը այս օրերս ուրիշ գաւառներէ զօրք պիտի զրկէ։ Մեզի հաւաստեց նախարարը թէ 8-10 օրէն բնաջինջ պիտի ըլլան աւազակները։ Միայն Բաղէշէն չեն հարստահարութեան լուրերը, Մուշի, Սասունի կողմերէն գրեթէ ամէն օր այս տեսակ գրեթէ կը հասնին եւ մենք միշտ զիմում կ'ընենք թէ եպարքոսին եւ թէ ներքին գործոց նախարարին քով։ Նախարարը լսել կ'ուզէ մեր գանդաւանները եւ մեր աչքին դէմ ալ հետագորին կ'ուզէ, թէ եւ ցարդ մեծ օգուտ մը քաղած չենք, զի միշտ կը կրկնուին շահատակութեանց դէպքերը։ Սայիտ փաշա մեր գիմումներէն անտարբեր կը մնայ, միշտ կը կրկնէ որ ժամանակ չունի, խնդուած է աշխատութիւններով, մեր գիմումները լսելու ատեն չունենալը կը յայտնէ եւ կամ Բ. Դրան մէջ չենք գտնել զինքը։ Մենք ալ ներքին գործոց նախարարին կը զիմենք, որովհետեւ անիկայ միայն բարի տրամադրութիւններ ունի։

Գալով յիշատակագրին, զոր ժողովը

յանձնարարած է մշակել, զբաղած ենք այդ խնդրով եւ զանիկայ ամբողջացնելու համար զիմում ենք այնպիսի անձերու որ այս տեսակ խմբագրութեան աւելի փորձառութիւն ունին։ Դեռ վերջնական ձեւը չէ առած բայց ծրագրուած ու պատրաստ է, կը տեսնենք թէ երբ այսքան կը յետապնդենք հարստահարութեան խնդիրը եւ արդիւնքը յայտնի է, յիշատակագիր տալն ալ մեծ յոյս չհերշնչեր, այս պատճառով մեր ուշագորութիւնը այդ կէտին վրայ չենք կեդրոնացուցած։ Շարժումն մէջ ամէն օր այս խնդիրներով կը զբաղինք, կառավարութիւնը կը յուսադրէ, բայց կը տեսնենք թէ կառավարութիւնը կարող չէ հանգարտութիւնը պահպանելու, ինչպէս ի Բուսնէ, թէ եւ հոն քաղաքական տեսակետներ կան, մինչդեռ արեւելեան նահանգներուն մէջ եղածը քաղաքական բնութիւնով, բայց կառավարութիւնը անգոր կը մնայ։

Ն. ՕԶԱՆԵԱՆ Է.Ֆ. — Իմացանք թերթերէն թէ հայ երեսփոխաններն ու ծերակուտականներն հաւաքարար զիմում պիտի ընեն, պատրաստ են կամ ի վիճակի են պատասխանելու, երբ հոս երեսփոխաններ ալ ունինք, որոնք կրնան լուսաբանել մեզ։

Հ. Է.Ֆ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ. — (Ընդմիջելով) Մերակուտական ալ ունինք։

ԱՏԵՆ. Է.Ֆ. — Հարցումը վարչութեան ուղղուած ըլլալուն համար, պէտք է վարչութեան Ատենապետը պատասխանէ, ուստի կը հրաւիրեմ Ասլանեան Է.Ֆ.ին որ իր տեղեկութիւնը հաղորդէ այդ մասին։

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ Է.Ֆ. — Վարչութիւնը չորհակալութեամբ տեղեկացաւ որ ծերակուտականներն եւ երեսփոխանները այս խնդրով կը զբաղին եւ մեզ կ'օգնեն։ Անմիջապէս իր նց յանձնեցինք մեր ստացած

տեղեկութիւնները, միանգամայն բնկերներ տալով իրենց, բայց թէ այդ ձեւնաբեր ըրած են եւ ինչ արդիւնքի յանգած է այստեղ ներկայ գտնուող երեսփոխանները կրնան պատասխանել։

Գ. Տ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ Է.Ֆ. — Պատասխանելու համար խօսք առած էի, բայց տեսնելով որ Զօհրապ Է.Ֆ. խօսել կ'ուզէ, իրեն կը թողում պատասխանել։ Ես ալ համաձայն եմ որ խորհրդարանին յիշատակագիր մը ներկայացուի։

Գ. ԶՕՀՐԱՊ Է.Ֆ. — Խօսք տանելէ առաջ պիտի առաջարկեմ որ վիճաբանութիւնները դժոխակ նիստի մէջ տեղի ունենան, որովհետեւ իմ յայտարարութիւններս կապ ունին Գալիլիոյ ներքին քաղաքականութեան հետ եւ անոնց հրատարակութիւնը կրնայ անպատեհութիւններ ներկայացնել։

ԱՏԵՆ. Է.Ֆ. — Եթէ ժողովը համաձայն է Զօհրապ Է.Ֆ.ի առաջարկին, պէտք է ձեռամբարձ յայտնէ իր հաւանութիւնը։

(Քուէարկութիւն կատարուելով, ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց նիստը դժոխակ կատարել)։

ԱՏԵՆ. Է.Ֆ. — Նիստը դժոխակ կատարելու մասին ժողովը իր որոշումը տուաւ, սակայն կարծեմ թէ թերթերու խմբագիրները կրնան ներկայ գտնուիլ, պայմանով որ չհրատարակեն այն խօսքերը, որոնց հրապարակ հանուիլը կրնայ վնասել ազգին շահերուն։

ՏՐ. Ն. ՏԱՂԱՍԻՍԵԱՆ Է.Ֆ. — Եթէ նիստը դժոխակ պիտի ըլլայ, ինչպէս ունիւրեղիները նոյնպէս մամուլի ներկայացուցիչները պէտք է դուրս հանուին։ Ասիկայ անվտանգութեան խնդիր չէ, այլ կանոնական պատշաճութեան խնդիր։

Ա. Է.Ֆ. ՎՌԱՄԵԱՆ. — Ես չեմ կրնար ընդունիլ այս կարծիքը։ Այս ժողովին

մէջ ուրիշ ատեններ ալ դժոխակ խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցած են, ինչպէս Օսման փաշայի խնդրոյն առթիւ, բայց հակառակ նիստը դժոխակ ըլլալուն մամուլի ներկայացուցիչները մնացին ժողովարանին մէջ բայց բան մը չհրատարակեցին։

Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ Է.Ֆ. — Ես չեմ կրնար հաւատալ բնաւ որ մամուլի ներկայացուցիչները իրենց պաշտօնին զիտակցութիւնը չունին, ընդհակառակը անոնք շատ լաւ գիտենք իրենց դերը, եւ չեն հրատարակել վիճաբանութեան այն մասերը, որոնք զաղտնի պէտք է պահուին։

Գ. ԶՕՀՐԱՊ Է.Ֆ. — Ես ալ կրնամ ընդունիլ որ մամուլի ներկայացուցիչները մնան ժողովարանին մէջ, բայց չհրատարակեն ըսուած խօսքերը։

ԱՏԵՆ. Է.Ֆ. — Որովհետեւ կարծիքները կը տարբերին, հարկադրուած եմ բուէի գնել խնդիրը, անոնք որ մամուլի ներկայացուցիչներու բացառաբար մնալու կողմն են թող հաճին տալ իրենց քուէները։

(Ժողովը քուէից մեծամասնութեամբ որոշեց նաեւ դուրս հանել մամուլի ներկայացուցիչները)։

ԱՏԵՆ. Է.Ֆ. — Կը հրաւիրեմ ուրեմն Զօհրապ Է.Ֆ. ին խօսել եւ ժողովականներէն ալ կը խնդրեմ պէտք եղած պատկառանքով նայիլ խնդրոյն առանց ընդմիջելու։ Յետոյ ով որ կ'ուզէ կրնայ գիւտնէս խօսք տանել եւ պատասխանել, եթէ զիտողութեան պէտք տեսնէ։

Գ. ԶՕՀՐԱՊ Է.Ֆ. — Տեա'րք, կարծեմ թէ այստեղ գտնուողներէն շատերս տարեկից ենք իրարու, իմ մասին խօսելով, ես երբ 13-14 տարեկան էի, կը յիշեմ որ Հայաստանի հարստահարութեանց վրայ կը խօսուէր։ Խորհեա՛ն Ա. այդ հարստահարութեանց վրայ ընդարձակ տեղեկագիր մը պատրաստած եւ խնդիրը Ազգ.

Ժողովոյ առնադրութեանց մէջ անցած էր Կըլսէինք թէ քիւրտերը Հայաստանի մէջ առաջակու թիւններ, մարդասպանութիւններ կ'ընէին. յափշտակութիւններ եւ աւարատութիւններ կը գործէին բռնաբարութիւններ կը կատարէին: Միւս կողմէն պատմութիւնն է որ կը շարունակուի մինչեւ այսօր. միւս կողմէն տեղեկագիրներն են որ կը հրատարակուին պատկերացնելով մեզի հայուն տառապանքի, կարծես անսրբագրելի ճակատագիրը: Մահամաղորական կատալարութեան մը օրով՝ առանկ վիճակի մը գոյութիւնը ապացուցիչ կը թուի եւ իրաւամբ դառն գանդաւաններ կը յայտնուին: Ամէնքը կը զարմանան թէ Օսմ. հայ երեսփոխանները ինչու հայկական ցաւերը չեն պարզեր Օսմ. Խորհրդարանին առջեւ, հարցապնդումներ չեն ուղղեր կատալարութեան:

Իմ կարծիքովս քիչ մը միախառնութիւն է կարծելը թէ այս երկրին մէջ սահմանադրութեան միմիայն հռչակումով, կարելի էր բառնայ միջանկէն ժողովրդեան ստորին խաւերու մէջ հաստատուած այն դաժաւարութիւնը քրիստոնեան հաւատար չի կրնար նկատուիլ իսլամին, որուն միայն սեպհական է ամեն իրաւունք. ուսկից սա եզրակացութիւնը տարածուած է քիւրտերուն մէջ թէ ամէն քիւրտ կարող է աներկիւղ կողոպտել եւ ի հարկին սպաննել քրիստոնեան: Կատալարութեան ներքաւմիտ վերաբերմունքը, չըսելու համար բացարձակ քաջալերութիւնը, չարագործներուն հանդէպ բոլորովին վաւերացուցած է այս համոզումը տարիներու ընթացքին մէջ: Թէժիմի փոփոխութիւն մը հարկուա կրնայ որոշ չափով ազդել այս մտայնութեան վրայ. բայց անիկայ չի կրնար իսկոյն հաւատարութիւնը հաստատել իրական կերպով իսլամին եւ քրիստոնեային մէջ, չի կրնար հայկական գաւառները իսկոյն գրախտի վերածել: Հայոց վիճակին բարեկաւութեանը մասին Օսմ. Խորհրդարանի հայ անդամներուն հետեւած ուղղութիւնը հարկուա կ'արժէ որ իմացուի եւ քննուի: Ասիկայ Օսմ. Խորհրդարանի հայ անդամ-

ներուն համարատուութեան խնդիրն է եւ այս պատճառով թերեւս տեղը եւ ժամանակը յարմար չի նկատուիլ: Բայց նիւթը շահեկան է եւ պէտք է որ քիչ մը խօսուի անոր վրայ:

Հայկական դատարաններու ապահովութեան եւ բարեկարգութեան խնդիրն չորջը Օսմ. հայ երեսփոխաններուն տուած աշխատութիւնները՝ մութի մէջ մնացած կամ բոլորովին անդիտուած եւ կամ թիւր ենթադրութիւններու առարկայ եղած են: Ժամանակ է որ քիչ մը բայ խօսիմ որովհետեւ Օսմ. Երեսփ. Ժողովի միայն ատենադրութիւններուն հետեւողները հայ երեսփոխաններուն կատարած գործին վերահաս չեն կրնար ըլլալ: Տեա՛րք, դուք անոնցմէ մաս մը գիտէք. բայց մաս մըն ալ կայ զոր չէք գիտէր եւ բնական է որ չի գիտաք. վստահ զի անոնք ատենադրութեանց կամ լրագրաց մէջ անցած չեն: Իմ տախք բացատրութիւններս պիտի ծառայեն ոչ թէ զմեզ արգայ այնչեղ ալ յայտնելու համար այն ուղղութիւնը, որուն հետեւած ենք մինչեւ հիմայ եւ որուն ասկից վերջն ալ պիտի հետեւինք: Պէտք է ըսեմ անմիջապէս ձեզի որ այս ուղղութիւնը մենք որ չեցինք մէջնիւթ խորհրդակցելով, երբեմն կոչում ալ ըրինք Օսմ. Երեսփոխանի հայ անդամներուն առանց սակայն ամենազոյն աջակցութիւն մը ստանալու անոնցմէ:

Ըսի ձեզի որ սխալ է ենթադրելը թէ Սահմանադրութեան հաստատուելովը երկրին ամէն կողմը այլ եւս կաք ու կանոն հաստատուած է եւ մեր այս ուժիմին վրայ հիմնուած ակնկալութիւնները ու յոյսերը իրականացած են: Խոստովանինք որ դեռ բան մը չէ հաստատուած այս դժբաղդ երկրին մէջ: Ամէն որ գիտէ որ օրէնք մը միմիայն հրատարակուելով ամէն բան լինցած չըլլար: Անիկա իր գործադրութեանը չափովը կ'արժէ: Օրէնքի մը գործադրութիւնն բարբերու հետ համաձայնութեան եւ ներգաշնակութեանը համեմատական է: Սահմանադրական սկզբունքները եւ հաւատարմութեան գաղափարը

քրիստոնեաներուն հետ նախ պէտք է որ խաւամ բարբերու մէջ ներմուծուին. ընկերական մաքրու եւ բարբերու մէջ չի մշտնող սկզբունքները, նոյն իսկ եթէ օրէնքով ալ վաւերացուին, մեծամեծ դժուարութեանց կը բաղխին իրենց գործադրութեանը մէջ. ասիկայ տեսակ մը rendement խնդիր է: Մենք այս երեսփոխանութեան կը գտնուինք Օսմ. Սահմանադրութեան գործադրութեան խնդրոյն մէջ. կարելի չէ որ մէկ վայրկեանէն միւսը մեծ երկիր մը, որ մէկ Սահմանեան կայսրութիւնը, իսկոյն որպէս Սահմանեան կատարող իրաւունք մը մենք հայերս այսպիսի պահանջում մը ըմենք անհնարը պահանջած պիտի ըլլանք եւ անգործնական մարդիկ պիտի սեպուինք: Եւրոպայի մէջ հարկաւոր տաւրիներէ վերջը միայն ժողովուրդը սահմանադրական կարգերը ընդունած է. հոն նադրական կարգերը ընդունած է. հոն դատարարութիւնն ալ մեծ գեր մը կատարած է. ատենք կը պակսին Օսմ. կայսրութեան: Յանգանքը իրը չէ այլ անդեալին եւ դեռ շատ մը ուրիշ բաներու որոնց վրայ խօսելը անպատեհ է: Շատերը կը քննադատեն զմեզ, որովհետեւ սա սխալ ենթադրութեան վրայ կը հիմնեն վճիռն թէ իրական սահմանադրական ուժիմին մը տակ կ'ապրինք. ուստի կը մեղադրեն զմեզ թէ չենք գիտեր մեր իրաւունքը պահանջելու եղանակը, կամ թէ գիտենք եւ անփութութիւն կը ցուցնենք: Պէտք է այս փութութիւն կը ցուցնենք: Պէտք է որ այս ենթադրութիւնը բոլորովին միաժամութիւն է եւ թէ ատոր վրայ հիմնուած կարծիքը չի կրնար ուղիղ ըլլալ: Մենք առաջնորդուած ենք ոչ թէ անդոյ վիճակէ մը այլ իրականութենէ. անոնք ալ իրականութենէ, հաւատացէ՛ք եթէ ալլապէս վարուէինք, հաւատացէ՛ք որ մեր ազգը մեծապէս պիտի սուժէր որ մեր ազգը մեծապէս պիտի սուժէր: Իրր Օսմանեան Խորհրդարանին անդամ պատեհապաշտ, խոհեմ եւ զոյն քաղաքականութեան մը հետեւած ենք քանի որ իրական Սահմանադրութիւն մը չէա հաստատուած չէ այս երկրին մէջ:

Ո՛րն է իրական Սահմանադրութեան մը առաջին պայմանը եւ պահանջը. հաւատարմութիւնը չէ՞ միթէ. կայ մէկը ձեր

մէջը հաւատացող որ այսօր այս պայմանը Օսմ. կայսրութեան մէջ գոյութիւն ունի, հաւատացող որ քրիստոնեան հաւատարեղած է իսլամին: Այդ հաւատարմութեան բացակայութիւնը կը գտնէք ամէն տեղ, նոյն իսկ Օսմ. Խորհրդարանին մէջ: Բացառեմ, քրիստոնեայ տարրը որ այս երկրին մէջ՝ խաւամ տարրին մէկ երրորդը կամ առնուազն մէկ չորրորդն է. Օսմանեան Խորհրդարանին մէջ մէկ եօթներորդն է. Օսմանեան Խորհրդարանին առաջինն է. խաղաճութիւնը գոն չորս տարին անգամ մը պէտք էր քրիստոնէի վիճակէր. այս կը պահանջէ ճշմարիտ հաւատարմութիւնը. անգամ մը միմիայն Գ. Նախագահութեան քրիստոնեայ մը կոչուեցաւ: Դիւանին մէջ ալ քրիստոնեայ մը չկոչուեցաւ. պաշտօնի եւ Խորհրդարանի 18 միայուն յանձնաժողովներէն եւ ոչ մէկին նախագահութեանը ոչ-խաւամ երեսփոխան մը չընտրուեցաւ: Այս խաղաճութիւնները՝ չնչին բայց նշանակալից են. Օսմանեան Խորհրդարանը ինքը առաջինը ըլլալու էր անկեղծ հաւատարմութեան մը օրինակը տալու ժողովուրդին: Եթէ հաւատարմութեան պայմանները այնտեղ այս կերպով կը յարգուին կրնաք մակարեւել թէ կատալարական չըմանակներուն մէջ եւ կամ ժողովուրդին մանաւանդ ստորին դասերուն մէջ ինչպէս կ'ըմբռնուին: Այս իրողութիւնները մէջտեղ դնելով չեմ ուզեր մեղադրել մեր իսլամ հայրենակիցները այլ կ'ուզեմ ցոյց տալ ձեզի, մեր գիմայր գանուող տարրերուն ընդունակութեան աստիճանը:

Ա. Ռնէն մեծ եւ ահաւոր ապացոյցը թէ Սահմանադրութիւն հռչակելով ժողովուրդին վարքը ու բարքը չեն փոխուիր՝ Առաջնափառքնայի աղէտն է. ես այդ սուգը, այդ կսկիծը չպիտի վերանորոգեմ անոր յիշատակը քրքրելով. կ'ուզեմ միայն անկէ սա կական կէտը մասնանջել որ կոտորածը տեղի ունեցաւ առ ունց ու եւ է բրովօքսափօնի մեր կողմէ եւ աշխարհքի աշքին առջեւ. պարզուեցաւ խժժական այն պիտի տեսարաններ, որոնք պատմութեան մէջ յիշուած բոլոր նմանօրինակ վայրա-

գութիւնները գերազանցեցին: Պիտի բռնէր թէ խուժանին զործն էր այդ, բայց կառավարութիւնը ի՞նչ ընթացք բռնեց, Օսմ. Երեսփ. Ժողովը ի՞նչ ըրաւ. ճշմարտութիւնը երեսն հանելու համար կատարուած պաշտօնական քննութիւնը ի՞նչ եզրակացութեան եկաւ. եւ յետոյ ի՞նչ ձեւով արդարութիւնը ի գործ դրուեցաւ: Զինուորականները, բաղդատմամբ քաղաքական տարրերուն, աւելի մաքուր եւ արդարամիտ ըլլալու էին. Ատանայ խորհուած զինուորական ատեանները միասին կախաղան բարձրացուցին չարդողը ու չարգուողը: Եւ այն ատեն Քաղ. Ժողովոյ անդամ էի, ազգային իշխանութիւնը ամէն միջոց ի գործ դրաւ փրկելու համար դատապարտուած հայերն, որոնց անմեղութիւնը բացայայտ է. հազիւ թիւ յաջողեցանք անթիւ. զիմուսներով եւ աղերսներով ներման ձեւին տակ զանոնք արձակել տալ մաս առ մաս:

Երբ Օսմ. Խորհրդարանին ընդէն Ատանայի կոտորածը պատմեցի եւ զայրոյթս յայտնեցի, գիտէք թէ ինչ աղմուկներով ձայնս խեղդել ուղեցին: Կառավարութեան ներկայացուցիչը հայերուն անհիմն վերադրումներ ըրաւ եւ ծափերով խալամ երեսփոխանները ողջունեցին այս յայտարարութիւնները: Դժբաղդ հոգեբանութիւնը մեր խալամ հայրենակիցներուն այս պարագային մէջ խեղճն երեսն եկաւ իր բոլոր կուրուքներով. ասոնց բոլորը գիտէք: Մեր առաջին գործը եղաւ այս ազգային պատասխանատուութիւնը ճշդել տալ. ուղեցինք հայ տարրին կողմէ առանց պատճառ տրուած ըլլալու ջարդի սկսուած ըլլալը եւ հայոց բացարձակ անմեղութիւնը հռչակուի: Այս ակներեւ ճշմարտութիւնը, շատ ժամանակ սպասելէ ետքը միայն յաջողեցանք կառավարութեան ընդունիլ տալ. բայց ինչքան աշխատութիւն տուինք: Վերջապէս զանիւնէն ստացանք ծանօթ յայտարարութիւնը որ բոլոր լրագիրներուն մէջ հրատարակուեցաւ: Անհախճաբար զէպք մըն էր Օսմ. կառավարութիւնէն ձեռք բերել այսպիսի պաշտօնական խոստովանութիւն մը:

Կը յիշէք որ պաշարման վիճակի առաջին օրերուն մէջ հինգ անմեղ հայեր կախուեցան. անոնք սուտ վկաներու վկայութեան վրայ տրուած սխալ վճիռներով դատապարտուած էին: Կէտ մը կայ զոր պէտք է վեր հանել. այն թէ այդ վճիռները Ատանայի պատերազմական ատեանէն տրուելուն պէս առջի սարսափի վայրկեաններու մէջ վայրկեանապէս գործադրուեցան, ոչ իշխանութիւն տեղեկութիւն ունեցաւ ոչ հնարաւորութիւն բողոքելու եւ վճիռներուն գործադրութիւնը առկախելու:

Մենք կատարեալ համոզումը ունինք թէ իրեւ մարդասպան կախաղան բարձրացած Հայերը անմեղ են: Ատոնցմէ զատ շատ մը ուրիշ հայեր կախաղանի եւ զիսպարտութեան դատապարտուեցան. պատերազմական ատեանները նկատողութեան չափն որ ինքնապաշտպանութեան մէջ էին: Այդ հինգ անիրաւ մահովճիռներէն վերջը Հաճընի մէջ վերստին հինգ հայերու զէմ մահուան վճիռ արուեցաւ: Այն ատեն ամենաբուռն զիմուսներ կատարեցինք կառավարութեան մօտ. առջի անգամուան պէս Ատանայի մէջ մեծ փութաջանութիւն կար ատենք կախաղան հանելու. արդէն Ֆէրմանները հաղորդուած էին. վերջնական եւ կտրուկ ճամբայ մը առաջարկեցի Քաղ. Ժողովին մէջ ու պահանջեցի որ Ս. Պատրիարքը իր հրաժարականը տայ, ճիշդ այն հրաժարականը որ Հմայեակ Ս. անհրաժեշտ կը նկատէ ներկայ պարագային մէջ. իմ առաջարկութիւնս ընդունուեցաւ եւ Պատրիարքական հրաժարականը այդ հայ դատապարտեալներուն կեանքը փրկեց. իմ կարծիքովս ո եւ է Պատրիարքական հրաժարական ասկէ աւելի օգտակար չէ եղած: Մենք խել մը ուրիշ պահանջներ ներկայացուցինք, նիւթական վնասուց հատուցում խնդրեցինք. Կիլիկիան ատով միայն տնտեսական փճացումէն կրնար փրկուիլ. կուսակալ ձէվատ պէյին եւ զինուորական հրամանատարին խոստապէս պատժուիլն ալ ուղեցինք. բայց ձէվատ պէյի մը, Բէմզի

փաշայի մը ազատ արձակուելէն կամ ո եւ է պատժոյ մը դատապարտուելէն աւելի կշիռ ունէր ինծի համար յատալ եւ կամ աղէտին դարմանուիլը եւ իմ առաջարկութեամբս որոշուեցաւ որ երբ այդ դարմանին եւ մէկ քանի ուրիշ խնդիրներու ալ լուծումին մասին ապահովութիւն տրուի, այն ատեն Պատրիարքը եւս առնէ իր հրաժարականը: Եյդ խնդիրները կը վերաբերին Հայաստանի Հայերուն վիճակին բարեօրման, ի մէջ այլոց, օրինակի համար հողային հարցին: Այն ատենուան զանիւնէն ամենէն ազդեցիկ անդամներէն, ճաւիտ եւ Թալէպ պէյերէն, Երիտասարդ Թուրքերուն բոլոր ոյժը եւ ոգին մարմնացնող այս նախարարներէն, պատուոյ խօսք առինք այս խնդիրներու գոհացում տրուելու մասին եւ այս հիման վրայ Դուրեան Ս. իր հրաժարականը եւս առաւ: Այնպէս ամենէն մեծ զիւսնազէտները անգամ ասանկ պարագաներու մէջ պիտի հաւանքէն յանուն կառավարութեան տրուած խոստումներուն: Ոչ ոք մտքէն կ'անցնէ զրաւոր պայմանագրութիւն պահանջել կառավարութեանէն. այս պատուոյ խօսքը բաւական համարելու հարկին առջեւ էինք: մենք թուրք կառավարութեան մէջ տիրող նոր ոգին, ուղղամիտ համարելու պատճառներ ունէինք, արդարեւ այդ նոր ոգին, նոր մտաւորականութիւնն էր որ յանձն առաւ կոտորածի հեղինակներէն կախաղան հանել 40է աւելի միւսլիման յանցաւորներ...:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ Է.Յ. — (Ընդմիջելով)
Քի. Գիթի մըն ալ մէջը ըլլալու պայմանով:

Գ. ՉՕՀՐԱՊ Է.Յ. — (Շարունակելով)
Ես որքան կը յիշեմ Թուրքիոյ պատմութեան մէջ նմանօրինակ գէպք մը, այսինքն Քրիստոնեաներ սպաննուելուն համար Թուրքերու կախաղան հանուելու նախընթացը չկայ. միայն անգամ մը Սուրբոյ մէջ ցոյց տրուած է ասանկ խոստութիւն բայց անիկայ ֆրանսական տէրութեան ոյժով եւ ազդեցութեամբ եղաւ: Այս ար-

դիւնքը ձեռք բերինք մենք Օսմանեան հայ երեսփոխաններս ոչ թէ ճառախօսութիւններով, այլ զգոյշ բայց հաստատամիտ զիմումներով, յամառ եւ տեւական քաղաքականութեամբ:

Գիտէք, Տեա'րք, որ այդքան բաղձաթիւ խալամ յանցաւորներու կախաղան հանուիլը որ աստիճան զայրացոյց խալամ տարրը Հիւմի փաշայի զանիւնէն զէմ ու իթթիհատը, իր մէկ գաղտնի խորհրդակցութեանը միջոցին, ահագին բանալէճի մը հետեւանքով, Հիւմի փաշայի զանիւնէն ձգելու որոշում տուաւ եւ հարցապնդում ներկայացուեցաւ Օսմ. Երեսփ. Ժողովին: Ատարազամին համար շատ դժուար էր պատասխանել այս խնդրոյն շուրջ տեղի ունենայի յարձակումներուն, հետեւաբար Հիւմի փաշան խոհեմութեան սեպեց քաշուիլ պաշտօնէ: Ասիկայ ալ իրեւ օրինակ մը կը ներկայացնեմ ձեզի ցոյց տալու համար այն միջոցորտը որուն մէջ կ'ապրինք մենք Օսմանեան հայ երեսփոխաններս. աւսիկայ կը հասկցնէ ձեզի թէ մենք ինչու աւելի ձայն չենք բարձրացներ Օսմանեան Խորհրդարանին մէջ: Ատանայի առթիւ առաջին անգամ տեղի ունեցած վիճարանութիւնը, յետոյ Հիւմի փաշայի անկումը զգացուցին մեզի որ, եթէ կ'ուզէինք իրապէս օգտակար ըլլալ ազգին, պէտք է որ հրաժարինք հետեւելու այնպիսի քաղաքականութեան մը որ խալամներուն մէջ միայն կիրքերը բորբոքելու պիտի ծառայէր. լաւագոյնը առանց աղմուկի իրական օգուտներ ձեռք բերինք: Մենք գիւսնուները շարունակեցինք նոր զանիւնէն մօտ գաւառի հայութեան պատուոյ կեանքի եւ ինչքին պահպանութեանը համար. հայասէր վայրեր անուանուիլը պահանջեցինք եւ ձեռք բերինք. Թէ որ ասիկայ Օսմ. Խորհրդարանին մէջ պահանջէինք չի պիտի ստանայինք: Ձէյալ պէյ կարին, Պէքիր Սամի պէյ՝ Վան, Իսմայիլ Հազզը պէյ Բաղէշ զրկուեցան: Ասոնց օրով այդ կողմի հայերը քիչ մը հանգստի օրեր ունեցան եւ որովհետեւ մեր հայրենակիցները ժիր ու աշխատասէր են քիչ ժամա-

նախի մէջ անտեսական զգալի բարեփոխումը անհետեւեցաւ։ Հայաստանի գաւառները այդպէս աճէն ոք կը խոստովանի ասիկայ։ Անդին ճէմալ պէյ Աստանայի մէջ ուրոջ չափով ջանաց մոռցնել տալու մեղի արիւնի եւ սարսափի օրերը։ Այս բոլոր կատարուածները մեր բաղձանքներուն լրումը չեն հարկաւ, բայց կարեւորութիւնէ ալ զուրկ չեն։ Համբաւան ու ժիւղին օրէն բաղդատապէս բարեխառած վիճակը անտեսել կամ կարեւորութիւնէ զուրկ համարել մեծ սխալ մը պիտի ըլլար։ Ասիկայ առաջին եւ բաղդատապէս մեղի նպատակաւ շրջանն է. եւ պէտք է նաեւ նկատել որ այդ կուսակալները երբ հայոց իրաւունքները պաշտպանել կ'ուզէին, կը սկսէին ատելի լլայ քիւրտերուն։ Ահաղին պաշար կը մղուէր իրենց դէմ. քիւրտերը կը սպառնային գաղթել կամ ապստամբել։ Թուրք կառավարութիւնը երկու սուրի մէջ կը մնար։ Երբ ասոնց վրայ աւելցնէք հայկական նահանգներու սահմանազրկի վրայ գտնուելու պարագան դիւրաւ կրնաք հասկնալ թէ քրդական շարժումը կարեւորութիւնը ծանր մտահոգութիւն մըն էր կառավարութեան համար։ Այդ վարիները եւ կանչուեցան. նորերը չար-գարացուցին իրենց վրայ դրուած յոյսերը. քիւրտերը իրենց սովորական չարագործութիւնները վերականգնեցին եւ անպատիւ մնացին։ Այս թոյլատու վարմունքը քիւրտերուն մասին սապէս կրնայ բացատրուիլ կարծեմ։ Սահմանադրութեան հրատարակութեան առջի օրերը Իթթիհատ ու թէրազը կուսակցութիւնը իշխանութեան միակ աչքն էր. ցորչափ այս կուսակցութիւնը զօրաւոր մնաց քիւրտերը հանդիսակեցան. երբ ընդդիմադիր տարրերը երեւան եկան անոնց դանդաղանքն մին ալ սա եւ զաւ որ կառավարութիւնը հայոց չափաւրեւ ստուած էր ի մնաց ի պալատներուն, քիւրտերուն։ Իթթիհատի մէջ ալ նոյն գանգատը ընդունել կաին. ասկէ կառավարութեան ընթացքը քիւրտ պէյերու գէմ թուլցու եւ թէեւ Հայոց վիճակը չի վատթարացաւ բոլորովին. բայց Սահմանադրութեան

թեան առջի օրերուն հանգստութիւնը պակսեցաւ. այս երկրորդ շրջանն է որ մինչեւ այսօր կուգայ կը հասնի։

Թոյլ տուէք որ մէկ քանի տեղեկութիւններ տամ մեղի համար կենսական կարեւորութիւն ունեցող խնդրոյ մը վրայ ալ։ Հայոց հողային հարցը ծանօթ է ամէնուրեք։ Հողային հարցը ըսելով անցնելու չէ. ասիկայ Հայաստանի անտեսական վերականգման խնդիրն է։ Հողային հարցը Օսմանեան Պաշտօնները, Օսմանեան Հրեաներն ալ ունին։ Ասիկայ անոնց համար ալ բաղաքական եւ անտեսական կրկին հանգամանքով կը ներկայանայ. ու եւ ազգի պատկանող անհատ մը երբ հողային սեպականութիւնէն կը զրկուի թէ իր հարստութիւնէն եւ թէ իր ազգային իրաւունքին մէկ մասէն զրկուած կ'ըլլայ. կատարութիւնը երբեմն կատարածքով կը վերաբերի այս օրինակ հարցերու հանդէպ։ Մի կարծէք որ Օսմանեան հայ երեսփոխանները ու եւ ջանք չըրին այդ խնդրոյն համար։ Նախ փափաքեցանք որ յատուկ օրէնք մը հրատարակուի այս մասին. օրէնք մը որ արաւոնէր վարչական քննիչներու անուանումը եւ լիազօրութիւն տալ անոնց տեղւոյն վրայ այս գործերը կարգադրելու վարչական եղանակով, առանց գաղափար կրկին քննարկութիւններու։ Կառավարութիւնը, մեր ստիպումներուն վրայ, այդ օրինակով պատրաստեց եւ Օսմ. Խորհրդարանը բերաւ. բայց այնպէս ամենաբարեւոյն ընդդիմութեան առարկայ դարձաւ իսկոյն եւ տեսնուեցաւ որ կուրիի չգիտի ըլլայ զայն անցնել առ Օսմանեան Խորհրդարանէն. երրորդ ապացոյց ուրեմն թէ այդ ժողովը նուազ բարեացակամ է Հայոց մասին քան թէ կառավարութիւնը եւ այդ տեղ հայկական խնդիրը բանալով բարիքի սեղ չարիք միայն կրնայ ծնիլ. Հողային խնդրոյն ուրիշ լուծում մը գտնել խորհեցանք. Իթթիհատի խելահաս երեսփոխաններուն հետ սկսանք տեսակցիլ իրաւախոհական կարգադրութիւն մը գտնելու համար. այս հարցը սակայն բաղձանկողմանի է եւ լուծումը ո՛չ չափ զիւրիւն։

Այս ջանքերը Խորհրդարանին արձանագրութեանց մէջ հետք չեն թողուր. ժողովուրդը բոլորովին կ'անգիտանայ դանք. ժողովուրդը կ'անգիտանայ նաեւ քաղաքական ներքին կացութիւնը որ մէկ վայրկեանէն միւսը կը փոխուի, կ'անգիտանայ թուրք մաշնութիւնը. եւ սակայն ասոնք պէտք է ճանչնալ մօտէն, որպէսզի քննադատութիւնը գիտակցօրէն տեղի ունենայ. պէտք է ապացուցանել մեզի թէ սխալած ենք մեր հետեւած ուղղութեան մէջ. մենք կը ստանձնենք սխալ մեր բաժնին ինկած պատասխանատուութիւնը։

Ըսի ձեզի որ հայկական գաւառներու վիճակը սկսաւ ծանրանալ երբ Իթթիհատականք — որոնք ազգայնական ոգիով կը տարուէին իրենք ալ — տկարացան։ Օսմանեան կայսրութեան ընդհանուր վիճակն ալ հետզհետէ կը ծանրանար այդ ազգայնական հասանքներուն ալ սաստկանալով. ինչպէս դիւրին էր նախատեսել մէկիկ մէկիկ բացուեցան երկրին հին վերքերը, Մակեդոնական շարժում, Ալպանական խնդիր, Եւթէնի ապստամբութիւն, Հորանի ապստամբութիւն իրարու յաջորդեցին։ Թերեւս ըսողներ գտնուին թէ կառավարութեան եւ երկրին վիճակը ինչ կ'ուզէ թո՛ղ ըլլայ, ապստամբութիւնները եւ խռովութիւնները թո՛ղ ուղղաճիւղ չափ սաստկանան, թո՛ղ Խորհրդարանին մեծամասնութիւնը ձեզի գէմ ըլլայ, դուք ձեր ցաւերը պարզեցէ՛ք այն բեմէն, եթէ ոչ զրաւան օգուտ մը ձեռք բերելու գէթ պատմութեան մէջ անցնելու համար։ Ես անոնց կը պատասխանեմ թէ Օսմանեան Խորհրդարանին մէջ հայ երեսփոխանը վայրկեան մը իսկ մոռնալու չէ հայ ազգին մասնաւոր դիրքը եւ իր խօսքերուն առաջ բերելիք արդիւնքն ալ լաւ կ'ընելու է բերան բանալէ առաջ։ Այնտեղ Բալլօֆ, Բանչէ, Տօրէֆ, Պուչօ, Վամիլապա, Վարդգէս, Ջօհր սպ, պուլկար, յոյն, հայ երեսփոխանները իրարու քով կը նստին, բայց իրենց զիրքերուն մէջ հազարի տարբերութիւն կայ։ Բալլօֆը վստահ է թէ անգին Պուլկարի մը կայ. Պուչօն կը մտածէ թէ

իր պաշտպանած դատին կը հետեւի եւ րոպա մը որ Հելլենասէր է ու Յունաստան մը ունի իր հովն, իսկ Ջօհր սպ, Հայաստանի հետեւ կը տեսնէ... ոչ որ, ընդհանրապէս կը տեսնէ հոն քիւրտերը ու չի կրնար մոռնալ կատարած որ Կիլիկիան արիւնլուայ ըրաւ։

ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ Ս. (Ընդմիջելով). — Շատ սխալներ կան ասոնց մէջ, եթէ ժամանակ ըլլայ կը պատասխանեմ։

Գ. ՋՕՀՐԱՊ Է.Յ. (չարունակելով). — Կը խնդրեմ որ զիս չընդմիջէք, երբ ասեմք զայ դուք ալ կը խօսիք, մենք ալ ձեզ կը խօսենք։ Մեր քաղաքականութիւնը չէ եւ չի կրնար ըլլալ այն ինչ որ է Պուլկարեանը եւ Յոյներունը։ Այս երկրին մէջ այդ երկու տարբերէն գաղափարն ալ նաեւ Արարները. անոնք ալ հո՞ծ թիւ մը կը կաղմեն, մեծ մասամբ իսլամ են եւ վտանգի ենթարկուելու տեսակէտէն, անոնք ալ կը տարբերին մեզմէ։ Հայերն են մինակ որ այս երկրին մէջ առաջին գրնդումն կատարած լատանդին կ'եթարկուին։ Բաղաքական սխալէ աւելի ծանր բան մը, ո՞ճիր մը պիտի ըլլար հայոց զմեզակ եւ վտանգաւոր կացութիւն մը ստեղծել մեր ձեռքովը եւ մեր խօսքերովը։ Մենք այսպէս խորհեցանք Բաղ. ժողովի մէջ մեր անգամակցութեան միջոցին. Կառավարութեան հետ, մեր քաղաքականութիւնը եղաւ խօսակցութեանց եւ բանակցութեանց մէջ՝ սպառնալիք ընել Դահլիճին, Խորհրդարանի առջեւ հարցապնդում ուղղելու իրեն. սպառնալիք ընել բայց չգործադրել։ Այս ուղղութեամբ, օրինակի համար Աստանայի գէպքին մէջ, յաջողեցանք պատժել տալ ամենախտապօքն պատիժով չարագործներուն մէկ մասը. այս ձեռով չնորձքով վարիներ նշանակել տուինք, այս կերպով հայկական գաւառներու մէջ հայ տարրը պաշտպանութիւն վայրկեց որոջ չափով մը, երբ անգին Բուլլօֆի մէջ քրիստոնեայ ինակչութեան կացութիւնը անտանելի կ'ըլլար։ Թուրք կառավարութիւնը

ոչ մէկ քրիստոնեայ ազգի հանդէպ այն-
քան բարեացակամ երեւցաւ որքան Հայոց
Ստանայի կոտորածէն յետոյ թէ ազ-
գային չէնքերու պատահած վնասին փո-
խարէն եւ թէ ազգին կողմէ հաստատու-
ած որոշումներու պահպանութեան
յատկացուելու համար, պահանջած էինք
որ Օսմանեան կառավարութիւնը 100,000
ոսկի վճարէ մեր Պատրիարքարանին և
կառավարութիւնը այս պահանջումը
ընդունեց եւ մաս առ մաս մէկ քանի
տարուան մէջ վճարելու յանձնառու-
թիւն յայտնեց։ Առաջին մասնավճարը եւ-
ղող 40,000 ոսկին զիրութեամբ գան-
ձուեցաւ եւ ինչպէս սովորաբար կը պա-
տահի երկրորդ մասնավճարին վճարումը
զժուարութեան հանդիպեցաւ։ Եւ ես
պիւտճէի յանձնառուութիւնը ընկերներու և
հետ համաձայնելով, Օսմ. Խորհրդարանէն
աննշմարելի կերպով, այն մասնավճարը
պիւտճէի մէջ մտցնելու բաղդը ունեցայ։
Եթէ ասիկայ ընդհանուր վիճաբանութեան
մը առարկայ ըլլար՝ կ'ապահովեմ զձեզ
որ կը մերժուէր։ Ես կը խօսեմ այս ժողո-
վին մէջ գիտակից մարդոց հետ, որոնք
կ'ըմբռնեն այս խօսքերու և նշանակու-
թիւնը։ Ինչպէս կը տեսնէք այս նպատակ
խնդրոյն մէջ ալ մասնակի յաջողութիւն
մը ունեցանք։ Հարկաւ այս գումարը
նպաստ մը ըլլալէ աւելի արդար հատու-
ցում մըն է, բայց մենք այնպիսի ժամա-
նակի մը մէջ կ'ապրինք որ արդարութիւն
ձեռք բերելը դիւրին չէ։ Ես եթէ յիշէք
Օսմանեան կառավարութիւնը, ինչպէս
վարուած է նմանօրինակ պարագաներու
մէջ ուրիշ ժամանակներ՝ այն ա-
տեն մեր ձեռք բերած արդիւնքը կարծեմ
արհամարհելի չէք կրնար համարել։

Այս բոլորը անցեալ վիճակին նկա-
րագրութիւնն է. գտնք ներկայ վիճակին և
Բազ. Ժողովը կը շարունակէ իր դիմում-
ները եւ նախարարները որ չանցնիր որ
խոստումներն չի կրննա կառավարութիւնը
ընդհանուր կացութեան ծանրութիւնը,
Բուսէլի կողմէն պայման փոփոխելը
եւ բաղխումները յիշեցնելով հաստատե-
լու առաջ մեզի թէ հայաբնակ նահանգնե-
րու վիճակին բարելաւման համար իրենց
ըրաժ խոստումները անկեղծ են բայց այս
ժամուսնի թիւն ցոյց տանք։ Մենք, հայ
մէջոսներս, ժողով գումարեցինք, կա-
ցութիւնը քննեցինք եւ տեսնեք որ, իր
բոլոր պակասութիւններովը հանգերձ,
եթէ Իթթիհատը տկարանար բոլորովին՝
հայկական նահանգներուն մէջ կացու-
թիւնը անհանդուրժելի պիտի դառնար։
Այս համոզումը հարկաւ չի յայտնեցինք
կառավարութեան, ընդհակառակը, բարե-
նորոգմանց անգործագրութեան մասին
զանգառաներն շարունակեցինք եւ որո-
ցինք մեր ընելիք նոր դիմումին հանդի-
սաւոր հանգամանք տալ, մեր հայ ծերա-
կուտականներն ալ հրաւիրեցինք մեր նիս-
տին, որոնք ըստ սովորութեան բացակայ
միացին։ Այս գումարման մէջ որոշուեցաւ
անմիջական գոհացում պահանջել կարգ մը
անյապաղելի պէտքերու համար, որոշ
պայմանաժամի մէջ, Այս պահանջումը
զրաւոր պիտի ըլլայ, պահանջագրին մէջ
գլխաւոր տեղ մը պիտի տրուի ժանտար-
մաներու կազմակերպութեան, գործադրելի
հանգամանք ունեցող միւս պահանջներն
ալ պիտի ցոյց տրուին։ Այս հանդիսաւոր
դիմումը պիտի ըլլայ ծերակոյտի անդամ-
ներու հետ հաւաքաբար, եթէ անոնք հա-
ճին մեզի ընկերանալ։ Երբ այս որոշ պա-
հանջումները ներկայացուելէն վերջն ալ
ս եւ արդիւնք առաջ չգայ, այն ատեն
այլ եւս մեր դիմումներուն շարքը սպա-
սած ըլլալով՝ Օսմ. Խորհրդարանին առջեւ
մեր հայկական հարստահարութեան պատ-
մութիւնը այս վերջին չրջանին մէջ հայոց
ենթարկուած վիճակին նկարագրութիւնը
պիտի ընենք։ Մեր կատարելիք դիմումը
մինչեւ 8 օր պատրաստ պիտի կրնայ ըլ-
լալ եւ հայ երեսփոխանները ու թր օրէն
վերջը պիտի կրնան ներկայանալ կատա-

վարութեան պատասխանը ստանալու հա-
մար։

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԷՖ. — Հիմա
Զօհրապ էֆ. պատմականը բրաւ մեզի
վիճակին եւ պարզեց հայերուն հետեւե-
լիք քաղաքականութիւնը։ Զօհրապ էֆ.
կրնայ արդեօք թելադրութիւն մը ընել
մեզի, արդի պայմաններուն մէջ թուրք
ցեղին հետ մեր հետեւելիք քաղաքակա-
նութիւնը ի՞նչ պիտի ըլլայ։

Վ. ՍԵՐԵՆԿԻԻԷԱՆ ԷՖ. — Կարծեմ
որ մենք հայ երեսփոխաններու գործառ-
նութեան համաքառուութիւնը ներկա-
յացնելու պարտաւոր էինք եւ ասիկայ էր
որ ըրինք, անտեղի հարցումներուն պա-
տասխան տալու պարտաւոր չենք զգար
զմեզ։

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՀՐԱՊ ԷՖ. — Ես համա-
րատուութիւն մը ըրի եւ իմ գիտցածս
Ըսի այստեղ՝ օգտուելով այս ժողովին մէկ
անգամը ըլլալու, իրաւունքէս եթէ մեր
դիմումը չգործադրուի ի՞նչ պիտի ընենք.
մենք պիտի շարունակենք պայքարիլ այն
սահմանադրական միջոցներով որ տրուած
է մեզի. հայ երեսփոխաններս մեր մէջ
համաձայնելէ վերջը, վասն զի կ'ըմբռնէք
որ մէն մի երեսփոխան միմայն իր անձ-
նական կարծիքով, միմայն իր յարմար
դատած եղանակով չի կրնար ազգին
գործերը վարել, պէտք է զիրար հասկնալ
եւ կարգապահութեամբ շարժիլ, եթէ հար-
ցապնդումի որոշում տրուի մեր մէջ Օսմ.
Խորհրդարանին բեմէն պիտի պարզենք ինչ
որ անհրաժեշտ կը նկատենք։ Այսօր այս
կայսրութեան ընդհանուր վիճակին կապ-
ուած է մեր կացութիւնը, պէտք չէ մոռ-
նալ որ Օսմանեան միւս բոլոր ազգերը եւ
ցեղերը մենէ աւելի հանգիստ մը տեսած
չունին։ Աւաւանի մէջ, Մակեդոնի մէջ
վիճակը ծանրակշիռ է։ Կառավարութիւնը
եւ թուրք տարրը որոշ ուղղութիւնէ մը
զուրկ կ'երեւան, այս անկերպարան վիճա-
կին մէջ մենք բարեկարգութեան գործէն
միմայն անհրաժեշտ մասը կ'անքի, պատ-

ւոյ եւ ինչքի պահպանութիւնը կը պահան-
ջենք։ Ասոնք առ այժմ կը պակսին միւս
Օսմանեան տարրերուն մէջ ալ, ասիկայ
մեր ցաւերը պակսեցնելու համար չեմ ը-
սեր, բայց երկու օր առաջ ներքին գոր-
ծոց նախարարին մօտէն էի, Յուսեօ Պատ-
րիարքը եկաւ, յոյն տարրին ղէմ ի գործ
գրուած արարքներուն մասին գանգատե-
լու եկած էր։ Գիտէք թէ քանի հոգի
սպաննուած է մէկ ամսուան մէջ, 25 հոգի,
բոլորն ալ ազգին երեւելիները, հողատէ-
րերը, վաճառականները եւ զարգացած
մարդիկը։ Ասիկայ քաղաքականութիւն մըն
է, ըստ իս սխալ քաղաքականութիւն մը,
իրողութիւնն է այս, հայկական նահանգ-
ներու մէջ նմանօրինակ է վիճակը. տեղ
մը ամենէն աչքի զարնող անձը, ուսու-
ցիչը կը սպաննուի, տեղ մը հայ հողատէրը
կը կեղեքուի, կայ թուրք մաայնութիւն
մը որ իր բարձրացումը իրմէ աւելի յա-
ռաջագլմ եղող տարրերուն փճացումէն
կ'ակնկալէ, անիկայ Իթթիհատի մէջն ալ
կայ դուրսն ալ, անիկայ կ'ուրախանայ ներք-
նապէս երբ այդ տարրերը ու եւ աղէտի
մը կ'ենթարկուին, տիրող մտայնութիւնն
է աս, մենք գիտենք այս պարագան ալ,
այս տուած բացատրութիւններս կարծեմ
թէ քիչ մը զձեզ լուսաւորեցին։

Վ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԷՖ. — Վերջերս ա-
ռիթ ունեցայ վերլուծելու շատ մը փաս-
տեր, որոնք, անցեալ տարուէն ի վեր,
տեղի ունեցած զէպքերը այնքան պեր-
ճախօս կերպով կը լուսաբանեն եւ կը ծա-
ռայեն կացութեան ծանրութիւնը ներ-
կայացնելու որ պէտք չեմ տեսներ եր-
կար բացատրութիւններու, Գիշ առաջ
զարմանքով լսեցի Վարչութեան Ատենա-
պետին մէկ յայտարարութիւնը քիւրտ ա-
ւաղակախութեան գործունէութեան մա-
սին։ Ես իր խօսքերէն հետեւցուցի թէ
ինք քաղաքական տաղնապ մը չնկատեր
այս զէպքերը, բայց վերջերս իմ կատա-
րած ուսումնասիրութենէս երեւան եկաւ
որ միայն Վանայ նահանգին մէջ ունինք
5—6 աւաղակախութեան, անոնց գործած

ոճիրները հասարակ ոճիր չեն, այն պարզ պատճառով որ սխառեմաթիկ են եւ մեծ նոյն ուղղութիւնը ունին, որ ընդարձակ ծրագիր մը հետապնդելու նշաններ ցոյց կուտան։ Ասոնց ապացոյցներուն եւ մանրամասնութեանց վրայ չպիտի խօսիմ, բայց գոնէ մէկ ապացոյց բաւական պիտի ըլլայ շատ բան բացատրելու։ Վերջերս այդ աւագակախութեան մէկը բաղկացած 60-70 ձիւղերէ գացած էր գայմագամանիստ աւան մը, ուր հեռագրաթիւերը կտրելով, մինչեւ երեկոյ կը մնայ այդ աւանին մէջ ու նշանառութեամբ կը զբաղի։ զօրքը կը հասնի 24 ժամ յետոյ միայն։ Մէկ քանի օր յետոյ ուրիշ խումբ մը կտրելով նորէն հեռագրաթիւերը գիւղերէն, մարդիկ կը կախէ, հարկեր կը հաւաքէ եւ օր ցերեկով գիւղերու մէջէն կ'անցնի կ'երթայ։ Եւ հա երկու նմոյշ մէկ վիւլայէթի մէջ։ Կառավարութիւնը կը հաւատէ թէ «տալիշ պէրքէմալ» է, բայց վիճակը անյուսալի է իրապէս։ Աւագակախութեան իրենց խրախճանքը կը շարունակեն անարգել եւ կառավարութիւնը չափանել կը ձեռնդնէ այդ ամէնը։ Ներկայիս մեր վիւլայէթի մէջ 6 խումբեր, 3ը 503ն 150 հոգիէ բաղկացած եւ միւսները 20էն 30 հոգի ունին։ Ըրոր ասոնք զինուած են ամենակատարելագործուած զէնքերով...

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ. — (Ընդմիջելով) չի կրնար զսպել. կառավարութիւն չկայ։

Վ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԷՖ. — (Շարունակելով) Իմ նպատակս էր մէկ երկու փաստերով ցոյց տալ որ, ոչ թէ կառավարութիւն չկայ կամ չի կրնար զսպել, այլ թէ կառավարութիւն կայ, բայց անոր քով կամք չկայ զանոնք զսպելու։ Այն աւագակախութեան, որուն ակնարկեցինք քիչ առաջ, երբ կը շարունակէր իր խրախճանութիւնները, կառավարութիւնը 500 զօրք խրկեց զանոնք հետապնդելու համար։ Կառավարութիւնը քայլ առ քայլ գիտցու թէ անոնք որ գիւղն են, ու երբ անոնք կը մեկնէին գիւղէն, այն ատեն միայն

այնտեղ հասնելով եւ փոխանակ աւագակախութեան հետապնդելու փութկոտութեան կը տեղաւորուէր գիւղին մէջ, խաղաղ գիւղացիներուն ըսելով թէ «խնչու եաթախ էք տուեր» իսկ երբ աւագակախութեան հետ զօրքը զէմառ զէմ գալու վիճակին կը հասնէր, զօրքը կը դադարեցնէր իր հետապնդութիւնը. կարելի՞ է ըսել արդեօք որ կառավարութիւնը չի կրնար զսպել աւագակախութեանը...։ Բայց նոյն կառավարութիւնը, որ կ'ըսուի թէ անզօր է, ինչ խտուրթեամբ եւ ուժով կը փութայ հետապնդել իր երեւակայութեան մէջ միայն գոյութիւն առած հայ փախստականները եւ հասարակական գործիչները։ Միւր Մ'էն Շատախի մէջ գտնուած պահուն, 50 զօրք հանդիպած է անոր, որոնք ոչ մէկ զնգով տրձակած են, ըսելով թէ հրաման չկայ իրենց...։ Ասոնք հանելուկներ են մեզ համար, բայց միեւնոյն ատեն կը ծառայեն հերքելու կառավարութեան անզօրութիւնը։ Քիւրտ հասարակ ժողովուրդը որ տանջուած է հայ ժողովուրդին չափ, տեսնելով որ կառավարութիւնն եւս ներողամտաբար կը նայի աւագակախին խումբերու գործունէութեան, իր երկիւղէն սկսած է փեշալի ճանչնալ զանոնք, իբրեւ լեռներու մէջ թափառող քաջեր։

Ինչպէս պիտի լուծեն սակայն այս հանելուկը. — կառավարութեան քաղաքականութիւնն է այս — չի քողոյշ ու հայ ժողովուրդը հանաւանդ Ռուսաստանի սահմաններուն վրայ գոնեաւս ազգաբնակչութիւնը դառնայ, չուզեր որ հայերը դառնան իրենց հողերուն վրայ, այն երկիւղով որ հայ ազգը, իբր քրիստոնեայ ժողովուրդ քաղաքական հեռանկարներ պիտի ստեղծէ իրեն համար եւ իր զարգացումով կրնայ զիւ անցնիլ հարեւան մահմետական ցեղերը տիրելով անոնց վրայ։ Հողային հարցին զժուարաւ լուծուելուն պատճառներէն մէկն ալ այն է որ կառավարութիւնը չուզեր ձգմել, քիւրտ պէյերու եւ ազաներու արարքը, ու կը թողու որ պահպանուի աւատակախութիւնը զանոնք համարելով պետութեան ամուր յենարան մը

ընդդէմ հացմբու եւ միւս կողմէն այն երկիւղն ունի թէ, անոնց դպչելով քրդական ապստամբութեան առջեւ պիտի գտնուի։ Ասոնց ապացոյցներն բաղմամբ են։ Ասոնցմէ կը հետեւի որ ներքին քաղաքականութիւն մը խտուրէն գծուած կը հետապնդեն։ Յիստասարդ թիւրքերը եւ համալսական քաղաքականութեանը երազներուն կը ձգտին։ Ահա թէ ինչու կը հաւանութիւնք մենք եւ ինչու կը պահպանուի աւատակախութիւնը։

Քիւրտերու ոյժը չոչնչացնելու այս ջանքերուն մէջ սեւ միտքեր կը տեսնուին։ Ասիկայ սխիզմն է երկանց եւ հայ ժողովուրդի կեանքը փրկելու համար լուրջ ձեռնարկներու վրայ պէտք է մտածել։ Այս է անցեալագիւղի պահանջը, ապա թէ ոչ յիշատակագիրը կրնայ պատրաստուիլ եւ յանձնուիլ իսկ, բայց ես ու ես օգուտ չեմ սպասուի։

Ա. ՀԱՅՐԱԿԵԱՆ ԷՖ. — Մենք ալ չեթէներ կը կազմենք։

ԱՏԵՆ ԷՖ. — Այդ տեսակ խօսքերը չեղու պէտք չկայ հիմայ։

Հ. ԱՐԱՄԵԱՆՑ ԷՖ. — Խօսք կ'ուզեմ, պէտք է մեզի ալ իրաւունք տաք պատահանելու համար։

Հ. ԽԱՐԱԿԵԱՆ ԷՖ. — Ատենապետ էֆ. ըսածք ճիշդ է, պէտք է անցնինք օրակարգի, որովհետեւ այս տեսակ խնդրով զբաղելու համար չենք պատրաստուած, օրակարգի մէջ այդպիսի խնդիր չունինք։ Մանաւանդ չնորհակալ ենք արուած այս բացատրութիւններէն, որ օրուան վիճակը շատ լաւ կը ներկայացնեն։

ԱՏԵՆ ԷՖ. — Եթէ խօսք տուինք Զօհրապ եւ Փաթիպեան էֆ.ներու, պատճառը այն էր որ Հմայեակ Ա. ի եւ Արամեանց էֆ. ի հարցումներուն իրենք միայն կրնային պատասխանել իբրեւ մէկուս, արդէն այս խնդիրը օրակարգի մէջ չէ եւ իբրեւ օրակարգի խնդիր նկատողութեան

չի կրնար անուիլ, որովհետեւ այս պահուս 63 երեսփոխան ներկայ կը գտնուին։ Եթէ իբրեւ ատենական գործողութիւն այսքան երկար խօսակցութեան թոյլտուութիւն ըրի, ինչ որ կանոնական չէր, անշուշտ ներողամտ պիտի գտնուի ժողովդ, որովհետեւ բացառաբար եւ միայն խնդրոյն կարեւորութեան համար այսքան լուսաբանութեան պէտք տեսնուեցաւ։ Միայն ձեր ուղղորդութեան կը ներկայացնեմ ուրիշ կէտ մը։ Այս միջոցին ժողովարանէն դուրս գտնուող մամուլը ներկայացուցիչներէն զիր մը ստացայ, որով կ'ըսեն թէ իրենց մասին անվստահութիւն ցոյց տրուած ըլլալով, որոշած են ամէն պատասխանատուութիւն ժողովին վրայ ձգելով, այս կամ այն երեսփոխանէն ժողովին դոմիտի մասին վրայ քաղած տեղեկութիւններն նոյնութեամբ հրատարակել։ Պէտք չեմ տեսներ ըսելու որ այս շատ ցաւի գիրք, զրպարտութիւն մըն է երեսփոխանաց հացէին ուղղուած եւ անոնց ազգասիրական զգացումները կասկածի տակ կը թողու, կը մերժեմ այս խօսքերը ի սպաս, ապահով ըլլալով որ ժողովիս մէջ չկան այնպիսի երեսփոխաններ, որ այստեղ խօսուածները գոյրեն ուրիշներու հրատարակութեան տալու զիջանին։

ԶԱՅՆԵՐ — Այո, իրաւունք ունիք։

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ. — Ասանկ բան մը հրատարակող լրագիրը մենք ալ ձեռք չենք առնիր։

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈԼՍՈՑ ԵՒ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՊԱՏՐԱՐԲԱՅ

ԱՏԵՆ ԷՖ. — Օրակարգի մէջ ունինք երկու պատրիարքական ընտրութեանց խնդիրներ, որոց մասին ատենապետաց զիւանը թէ եւ իր տեղեկագիրը պատրաստած է, սակայն բոլոր անդամներէն ստուրագրուած չըլլալով, չենք կրնար ներ-

կայացնել ձեր ուշադրութեան, մանաւանդ որ մեծամասնութիւն ալ չկայ:

ՏՕԲԹ. Ն. ԹԻԻԼԵԱՆ ԷՖ. — Պատճառ չկայ որ օրակարգի այս խնդիրները, այդպիսի յետաձգումներու ենթարկուին, մանաւանդ որ երուսաղէմի Պատրիարքի ընտրութեան խնդիրը խիստ կարեւոր է, իբրեւ դարաւոր վանքի մը խնդիրը, որ տարիներէ ի վեր անգլուխ մնացած է, հետեւաբար կը պահանջեմ որ այս խնդիրները նկատողութեան առնուին:

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Ես չըսի թէ այս խնդիրները անկարելի են...

ՏՕԲԹ. Ն. ԹԻԻԼԵԱՆ ԷՖ. — (Ընդմիջելով) Ժողովս պէտք է անմիջապէս նկատողութեան առնէ ուրիշ:

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — (Շարունակելով) Կամ կրնան յետաձգուիլ, այլ ըսի թէ...

ՏՕԲԹ. Ն. ԹԻԻԼԵԱՆ ԷՖ. — (Ընդմիջելով) Տարիներով յապաղեցնել կարելի չէ, կ'երեւայ որ դիտում մը կայ այս ձգձգումներուն մէջ...

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — (Շարունակելով) այլ ըսի թէ մեծամասնութիւն չունինք որ օրակարգ անցնինք, դուք իբրեւ ժողովական, պէտք է գիտնաք այս խօսքերուն նշանակութիւնը: Թիւիստէ ԷՖ. ձեր այս արարքը կը հաստատէ թէ՛ ձեր քով կը պակսի պէտք եղած ազգասիրութիւնը...

ՏՕԲԹ. Ն. ԹԻԻԼԵԱՆ ԷՖ. — Կը բողոքեմ ձեր այս վերջին խօսքերուն դէմ եւ կը պահանջեմ որ ետ առնէք զայն...

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Կը հաստատեմ իմ այս բառը, մանաւանդ որ ձեր արարքը կը հաստատէ զայն, ի կարգ կը հրաւիրեմ զձեզ որ զիւանին վրայ խոյանալով ու ձեր ձեռքը այսպէս գրասեղանին զարնելով բռնութիւն ի գործ կը դնէք: Այս արարքը

չպատշաճիր բնաւ խորհրդարանական կանոններու...

ՏՕԲԹ. Ն. ԹԻԻԼԵԱՆ ԷՖ. — (Շարունակելով) Ինչպէ՞ս կը քննադատէք իմ ազգասիրութիւնս, երբ նախորդ քէժիմին օրերով բանար մնացած եմ, զոհուելով իմ ազգասիրութեանս:

Հ. ԱՍՍՏՈՒՐ ԷՖ. — Դիտել կուտամ թէ ըստ օրինի ատենապետաց դիւանին տեղեկագիրը պէտք է կարգացուի այսօր իբր ատենական գործողութիւն եւ ընտրութեան համար օր որոշուի:

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Ես բացատրեցի արդէն թէ ստորագրութիւնները պակաս են բայց թէ ժողովը կը փափաքի որ կարգացուի, կրնանք կարգաւ ի տեղեկութիւն:

ՉԱՅՆԵՐ. — Թող անգամ մը կարգացուի, քանի որ ատենապետաց դիւանին թղթակցութիւնն է:

(Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց այդ տեղեկագիրը որ ժ. Զիտի ատենագրութեան մէջ հրատարակուած է):

ԱՐՇԱԿ ԷՖ. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ — Կ. Պոլսոյ պատրիարքական ընտրութեան համար ու եւ է անարկութիւն չունիմ, սակայն երուսաղէմայ պատրիարքական ընտրութիւնն անմիջապէս կատարելու համար միտ չեմ եւ կ'առաջարկեմ որ օրակարգ անցնի՝ ուսումնասիրութեան համար: Սահմանադրութեան երուսաղէմայ Պատրիարքին վերաբերեալ յօդուածը կ'ըսէ թէ երուսաղէմայ Պատրիարքը Ս. Յակոբայ Աթոռին ցկեանս զահակալն է, եւայն: «Իր պատրիարքութիւնն է Ս. Երուսաղէմի վանուց Կանոնադրին տրամադրութեանց համեմատ վարուիլ եւ անոր գործադրութեանը հսկելը» Ասկէ կը հետեւի թէ կանոնագիր մը անհրաժեշտ է, որ ըլլայ ապագայ Պատրիարքին ուխտին ատարկան: Արդ, հիմա երուսաղէմի վանքն իրականութեան մէջ կանոնագիր չունի:

ՉԱՅՆԵՐ — Ունի:

Ա. ԷՖ. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ — (Շարունակելով) Այո՛, պիտի ըսէք թէ 1883ի կանոնագրին համաձայն պիտի կատարուի ընտրութիւնը, եւ անոր վրայ պիտի ուխտէ Պատրիարքը: Սակայն օրէնք մը որ իրականութեան մէջ չլրացաւ եղած է, որուն թերութիւններէն վանքն աղէտի մը առջեւ գտնուած է, զոր գործադրողն ու գործադրել հրամայողը թերի գտած են, արդէն ինքնին զաղրած կ'ըլլայ: Մի մոռնաք թէ 1907ին միաբանութիւնը չեղեալ համարելով 1888ի կանոնագիրը, նոր մը կազմած է եւ Ազգ. կեդր. վարչութիւնը ի չգոյէ Ազգ. Ժողովին՝ ինք վաւերացուցած եւ գործադրութիւնը հրամայած է: Ուրեմն հիմա իրականութեան մէջ կանոնագիր մը չկայ: Դարձեալ դիտել կուտամ թէ մեր վարչութիւնը, որուն վրայ վրայապահութիւն ունինք, ինք կանոնագրի վերաբերեալ կանոններ պէտք տեսած եւ նոր մը խմբագրելու համար յանձնաժողով մը ընտրած է: Ի՞նչ ախոր առանց կանոնագիր մը ունենալու Պատրիարք մը ընտրենք, դարձեալ նախորդ սխալներուն մէջ պիտի գլորտինք եւ պատասխանատու պիտի մնանք: Կը յիշեցնեմ թէ Եւայի Պատրիարքի ատեն ալ այս սխալը գործուած է, նախ Պատրիարքը ընտրուած է եւ յետոյ կանոնագիրը պատրաստուած է: Ընտրուած Պատրիարքը՝ որովհետեւ պաշտօնանկ չէր կրնար ըլլալ՝ նեղը դրած է Ազգ. Ժողովը եւ ճնշմամբ ընդունել տուած է շատ մը յօդուածներ, որոնք յետոյ շատ վնասակար եղան վանքին: Նոյնիսկ «Մասնաւոր շողենաւ վարձած եմ, անպատճառ երուսաղէմ պիտի մեկնիմ, լինեցե՞ք» բացելով հապճեպի բերած է 1888ին ալ նոյն սխալը գործուած է՝ նախ Յարութիւն Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարուելով եւ ապա կանոնագրի վերաբերեալ թիւն, եւ նոյն երեւոյթը տեսնուած է: Այն ատեն Բարսեղ ԷՖ. Հալաճեան, ելմտագէտ երեսփոխան մը, դիտել տուած է թէ, սխալ է զրամական մատակարարութիւնը թողուլ

վարդապետներու ձեռքը եւ առաջարկած է աշխարհականաց ֆոնքսոյ հաստատել:

Պատրիարքը մերժած է այս առաջարկը եւ ուրիշ շատ յարգելի երեսփոխան մը որ Ազգին օգտակար ծառայութիւններ մատուցած է, վրիպեցուցած է ժողովը, ոյժ տալով Պատրիարքին, հիմնուելով կարծեցեալ ելմտագէտ վարդապետի մը գոյութեան վրայ եւ պնդելով թէ ասանկ ելմտագէտներ միշտ կրնան գտնուիլ վանքին մէջ: Եւ արդիւնքը գիտէք դուք: Հետեւաբար, ես կ'առաջարկեմ որ երուսաղէմի կանոնագիրը ժամ առաջ բերէ վարչութիւնը եւ անոր քննութիւնէն յետոյ կատարուի Պատրիարքի ընտրութիւնը:

ԳԼՈՐԳ ԷՖ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ — (Յանուն վարչութեան) Արշակ ԷՖ.ի դիտողութիւնը շատ իրաւացի կրնայ ըլլալ, սակայն վարչութիւնը դիտել կուտայ թէ Պատրիարքին ընտրութիւնն անհրաժեշտ դարձած է, եւ կարելի չէ յետաձգել առանց վտանգելու վանքը: Եթէ լիազօր մէկը վանք զրկուի, ըսելիք չունինք, եթէ ոչ՝ կանոնագրին քննութիւնն աւելուածն կրնայ վեց ամիս տեւել եւ հոն անգլուխ չենք կրնար ձգել վեց ամիս:

ՀԱՅԿ ԷՖ. ԽՕՃԱՍՍՐԵԱՆ. — Դիւանին դիտել կուտամ թէ իրաւունք չունի պարզ յղումներու համար վիճաբանութիւն յարուցանել: Պէտք է ատենապետաց դիւանին տեղեկագիրը անցնել օրակարգ, ուր անշուշտ ամենքս ալ մեր ըսելիքները պիտի ունենանք: Ես շատ մը կէտերու մէջ համաձայն եմ Արքայաճեան ԷՖ.ի հետ, եւ ունիմ ուրիշ օրհանութիւններ, զորս ժողովը պէտք է լսէ՝ ընտրութիւնէն առաջ: Հետեւաբար կ'առաջարկեմ այդ տեղեկագիրը օրակարգ անցնել:

ՀՐԱՆՏ ԷՖ. ԱՍՍՏՈՒՐ. — Համաձայն եմ թէ՛ Արքայաճեան եւ թէ՛ ԽՕՃԱՍՍՐԵԱՆ ԷՖ.ի հետ: Այս տեղեկագիրը օրակարգ անցնելու համար, Բայց երկու պատրիարքական ընտրութեանց միեւնոյն ա-

տեն կատարուելուն մէջ պատճառ մը չեմ կրնար գտնել: Հետեւաբար պէտք կը տեսնեմ որ Պոլսոյ պատրիարքական ընտրութիւնը զատուի Երուսաղէմի պատրիարքական ընտրութենէն եւ առանձինն ու անմիջապէս տեղի ունենայ:

Դ. ՏԷՐ ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԷՖ. — Վարչութեան ատենապետը քիչ առաջ յայտարարեց թէ, Երուսաղէմի պատրիարքական ընտրութեան յետաձգուելուն մէջ վտանգ կայ, հետեւաբար կարելի չէ Վարչութեան ատենապետին այս յայտարարութեան վրայէն անցնիլ եւ նոր յետաձգման ենթարկել գործը, ուստի ես ալ համամիտ եմ որ անմիջապէս օրակարգ անցնիլ այս խնդիրը:

Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ. — Ես ալ համամիտ եմ Հրանդ Ասատուր Էֆ.ի այն առարկութեան թէ այս խնդիրը ուսումնասիրելու կարօտ խնդիր մըն է եւ հապճեպով ու առանց քննութեան բան մը չենք կրնար ընել, մանաւանդ որ ինչպէս դիտել արուեստը՝ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ցկեանս պաշտօն մըն է եւ հետեւ

աբար պէտք է խնդիրը ամէն պարագային ուսումնասիրել:

ԱՏԵՆ. ԷՖ. — Երկու առաջարկութիւն կայ: Ոմանք կ'առաջարկեն Երուսաղէմի պատրիարքական ընտրութիւնը Պոլսոյ Պատրիարքին հետ կատարել, իսկ ուրիշներ խնդիրը օրակարգ անցնելու պէտք ցոյց կուտան: Այս վերջին առաջարկութեան կը վերաբերի Ալպոյաճեան Էֆ.ի հետեւեալ բանաձեւը:

(Ատենադպիր Էֆ. կարդաց հետեւեալ բանաձեւը).

«Ատենապետաց Դիւանին տեղեկագիրը ժողովս լսելով կ'որոշէ առաջիկայ ուրբաթ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի ընտրութիւն կատարել, իսկ Երուսաղէմի Պատրիարքի ընտրութեան մասը օրակարգ անցնել, վիճարանութեան ենթարկելու համար»:

(Ատենապետ Էֆ. բուէի դնելով սոյն բանաձեւը, ընդունուեցաւ մեծամասնութեամբ եւ ատենը փակուեցաւ ժամը 5 ու կէսին):

